

OSMANLI BELGELERİNE GÖRE RUS NİHİLİSTLER

 İsmail BÜLBÜL^a

Öz

Nihilizm, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus Çarlığında etkili olmaya başlayan ve temeli Sosyalizme dayanan bir düşünce akımıdır. Bu düşünce akımında mevcut sosyal ve siyasi düzen reddedilmektedir. Bu düzen mutlak monarşinin bir ürünüdür. Bu bağlamda Nihilistler mutlak monarşiyi ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Bu amacı gerçekleştirmek için halkın desteğine ihtiyaç duymuşlar, ancak halktan destek alamamışlardır. Nihilistler halk üzerindeki etkilerini arttırmak için teröre başvurmuşlar ve başta Rus çarı II. Aleksandr olmak üzere devlet ileri gelenlerine suikastlar düzenlemişlerdir. Bu suikastlar Rus yönetiminin Nihilistler üzerindeki baskısını arttırmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Nihilistler başta Fransa ve İsviçre olmak üzere Kıta Avrupası'ndaki çeşitli ülkelere ve Osmanlı Devleti'ne firar etmişlerdir. Nihilistler Kıta Avrupası'nda terör eylemlerinin artması üzerine Avrupa hükümetleri tarafından yakın takibe alınmışlardır. Nihilistler bu takibattan dolayı Kıta Avrupası'ndan İngiltere'ye geçmişlerdir. İngiltere'de kendilerine güçlü destekçiler bulan Nihilistler basın-yayın ve konferanslar yoluyla mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'ne firar eden Nihilistler ise sadece Rus Çarlığı ile mücadele etmek amacını taşımamışlar, aynı zamanda Nihilizmi Bulgaristan'a ihraç etmek ve büyük bir kısmı Osmanlı topraklarında olan bağımsız bir Sosyalist Ermeni Devleti kurmak istemişlerdir. Bu yüzden Nihilistler Kıta Avrupası'nda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de yakın takibe alınmışlardır.

Bu çalışmada Nihilistlerin faaliyetleri ele alınarak Nihilistlerin Rus siyasi hayatındaki yeri ve Osmanlı Devleti'ndeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma yürütülürken Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli fonlarda yer alan belgelerden yararlanılmıştır. Bu çalışmada, Nihilistlerin düşüncelerini yaymak için ilk önce basın-yayın yolunu seçtikleri, bu propaganda yönteminin işe yaramaması üzerine terör eylemlerine yöneldikleri, bu terör eylemlerinin Nihilistler üzerindeki baskının artmasına ve onların yurt dışına kaçmasına neden olduğu, Avrupa'ya firar eden Nihilistlerin Rusya için tehdit oluşturmaya devam ettikleri, Osmanlı Devleti'ne firar eden Nihilistlerin ise Osmanlı-Rus ilişkilerinde gerginliğe yol açtıkları ve Osmanlı Devleti'ni iç ve dış politikada zora sokan problemlerle karşı karşıya getirdikleri görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Rusya tarihi, nihilist, suikast, terör, II. Aleksandr, Rus Çarlığı, Osmanlı Devleti.

RUSSIAN NIHILISTS ACCORDING TO OTTOMAN DOCUMENTS

Abstract

Nihilism is a concept that began to be influential in the Russian Tsarism in the second half of

^a Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ibulbul@mku.edu.tr

the XIXth century and was based on Socialism. The current social and political order is denied in this current of thought. This order is a product of absolute monarchy. In this context, Nihilists aimed to abolish absolute monarchy. They needed public support to achieve this goal, but could not get support from the public. Nihilists Tsar Alexander II. These assassinations caused the Russian administration to increase its pressure on the Nihilists. Upon this, the Nihilists deserted to various countries in the continental Europe, especially France and Switzerland, and to the Ottoman Empire. Nihilists have been closely monitored by European governments on the increase in terrorist acts in the Continental Europe. Nihilists crossed from Continental Europe to England because of this monitoring. Finding strong supporters in England, Nihilists continued their struggle through the press and conferences. The Nihilists who escaped to the Ottoman Empire did not only aim to fight the Russian Tsarism, but also wanted to export Nihilism to Bulgaria and establish an independent Socialist Armenian State, most of which was in the Ottoman territory. For this reason, Nihilist were also followed closely in the Ottoman Empire like in the Continental Europe.

In this study, Nihilists' place in Russian political life and their effects on the Ottoman Empire have tried to be revealed by considering the activities of Nihilists. While the study was carried out, documents in various funds in the Ottoman Archives of the Presidency State Archives were used. As a result of the study, it was seen that Nihilists first chose the media to spread their thoughts. They turned to terrorist acts when this method of propaganda did not work. These terrorist acts increased the pressure on the Nihilists and caused them to flee abroad, and the Nihilists who fled to Europe continued to pose a threat to Russia. It was observed that the Nihilists who escaped to the Ottoman Empire caused tension in the Ottoman-Russian relations and got the Ottoman Empire into trouble in domestic and foreign policy.

Keywords: History of Russia, nihilist, assassination, terror, Alexander II, Russian Tsarism, Ottoman Empire.

РУССКИЕ НИГИЛИСТЫ ПО ОСМАНСКИМ ДОКУМЕНТАМ

Аннотация

Нигилизм – идейное течение, ставшее влиятельным в царской России во второй половине XIX века и основывалось на принципах социализма. Согласно этому идейному течению отрицается нынешний общественный и политический порядок. Этот порядок, согласно им, есть следствие влияния абсолютной монархии. Поэтому нигилисты стремились отменить абсолютную монархию. Им нужна была общественная поддержка для достижения этой цели, но они не могли ее получить. Нигилисты стали покушаться на жизнь царя Александра II и высших лиц государства. Эти убийства заставили российскую администрацию усилить давление на нигилистов. После этого нигилисты стали уезжать в различные страны континентальной Европы, особенно во Францию и Швейцарию, а также и в Османскую империю. Европейские правительства старались установить надзор за деятельностью нигилистов в связи с ростом террористических актов в континентальной Европе. Из-за этого надзора нигилисты перебрались из континентальной Европы в Англию. Найдя сильных сторонников в Англии, нигилисты продолжили идейную борьбу в прессе и на политических собраниях. Нигилисты, сбежавшие в Османскую империю, не только стремились

prolongatür borotürsa s rusiyskiy tsarizmoz, no takze hoteli eksportirovatü svoi nigilisticheskie idei v Bolgariyu, i, krome того, prizyvaili osnovatü nezavisimoe sotsialisticheskoe arмянское gosudarstvo, bolüshaя часть kotorigo находилась на территории Османской империи. По этой причине в Османской империи, также как и в континентальной Европе, внимателüно следили за nihilistami и их деятельностью.

В данном исследовании сделана попытка определить место nihilistov в политической жизни России, а также их влияние на Османскую империю через их непосредственную деятельность. При написании статьи использовались документы из различных фондов Османского архива, ныне хранящегося в Государственном Президентском архиве Республики Турция. В результате исследования выяснилось, что изначально основным способом распространения своих идей nihilistyi videli периодическую печать. Переход к террористическим актам был мотивирован их неудачей на попритсе распространения идей привычным общественным путем. Эти террористические акты усилили давление на nihilistov со стороны властей и заставили их бежать за границу, а бежавшие в Европу nihilistyi продолжали представлять угрозу для России. В работе отмечается, что nihilistyi, бежавшие в Османскую империю, своей деятельностью вызывали напряженность в османско-русских отношениях и доставили Османской империи проблемы во внутренней и внешней политике.

Ключевые слова: История России, nihilist, убийство, террор, Александр II, русский царизм, Османская империя.

Giriş

Nihilizm, Latince "hiçlik" anlamına gelen "nihil" kelimesinden türetilmiş felsefi ve siyasî bir terimdir. Siyasi literatürde Nihilizm her türlü sosyal ve siyasî düzeni reddeden görüşleri ifade etmektedir. Ayrıca Nihilizmin 1860-1917 yılları arasında Rusya'daki ihtilalci görüşleri ifade eden bir terim olarak kullanımı da söz konusudur.¹ Rusya'daki Nihilistler aynı zamanda Narodnik adıyla da anılmışlardır. Narodnik, Rusçada "halk" manasına gelen "narod" kelimesinden türetilmiştir ve "halksever" anlamına gelmektedir. Narodniklerin hareketine ise "Narodniçestvo" (Popülizm/Halkseverlik) adı verilmiştir.²

Nihilistler, Herzen'in 1840'larda Slavyanofiller (Slavseverler) ile Batıcıların³ çatışan fikirleri üzerine inşa ettiği Sosyalizm anlayışından ilham alarak Sosyalizme farklı yorumlar getirmişlerdir. Nihilistler mevcut düzeni reddetme ve yeni bir düzen kurma noktasında hemfikirdirler. Ancak birbirlerinden ayrıldıkları pek çok hususiyet

¹ Ernest Klein, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, I (Amsterdam: Elsevier Publishing Company, 1966), 1047; Hüseyin Aydın, "Nihilizm'in Tarihçesi," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/1 (1986): 2; Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 1999), 416.

² M.G. Kolokoltsev, "İstoriografiya Rannego Narodniçestva 1860-x gg. (XX vek)," v *Narodniki v İstori Rossii*, Red. G. N. Mokşin, V.V. Blohin, V.V. Zbereb, i M.D. Karpaçev (Voronej: İstoki, 2013), 26.

³ Slavyanofillik ve Batıcılık XIX. yüzyılın ilk yarısında Rusya'da egemen olan iki önemli düşünce akımıdır. Slavyanofiller, gelişmenin Rus tarihinden ve kültüründen yararlanarak sağlanabileceğini savunurlar. Batıcılar ise Avrupa medeniyetini benimsemesi taraftarıdır. (Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK, 1999), 333-334.

bulunmaktadır.⁴ Mesela önde gelen Nihilist düşünürlerden Nikolay Çernişevsky Rusya'daki sorunların çözümünü ortak toprak mülkiyetine dayanan bir Sosyalizm anlayışında görmüştür.⁵ Sergey Neçayev, Petr Lavrov ve Petr Tkaçev düzenin halkın katılımıyla gerçekleştirilecek bir ihtilal ile değiştirilebileceğini ileri sürmüşlerdir.⁶ Mihail Bakunin ve Petr Kropotkin ise otoriteyi reddedip "bireyler arasındaki istek ve iradeye dayanan bir işbirliğini öneren" Kolektivist Anarşizm'i ortaya atmışlardır.⁷ Kolektivist Anarşistlere göre otoritenin reddi ve sonrasında kurulacak olan toplum ancak "ihtilalci şiddete" başvurularak gerçekleştirilebilir. Bir başka ifade ile hedeflenen toplum düzeni terör ya da anarşi ile kurulabilir.⁸

Bu çalışmanın temelini Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli fonlarda yer alan belgeler oluşturmaktadır. Bu belgelerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nin Rusya'daki diplomatik temsilcileri tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu belgelerde Nihilistlerin faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu faaliyetler içerisinde de özellikle terör eylemleri üzerinde durulmuştur. Buna karşılık belgelerde Nihilistlerin savundukları düşüncelere ilişkin bilgiler yok denecek kadar azdır. Bunlardan başka belgelerde eylemleri gerçekleştirenlerin Nihilizmin/Sosyalizmin hangi ekolüne mensup oldukları da belirtilmemiştir. Bu yüzden faaliyetleri gerçekleştirenler metinde Nihilist üst kimliği ile tanımlanmıştır. Buna ilaveten belgelerde Nihilistlerin faaliyetlerine değinildiğinden çalışmanın odak noktasını da Nihilistlerin faaliyetleri oluşturmuştur.

1) Nihilistlerin Ortaya Çıkışı

1848'de Avrupa ülkelerinde gerçekleşen bir dizi ihtilalin ardından Fransa'daki monarşizmin yerini cumhuriyet almış, Prusya, Avusturya ve İtalya'da meşrutiyet ilan edilmiş, İngiltere'de ise muhafazakar hükümet düşmüş ve hürriyetçiler iktidara gelmiştir. Bu ihtilaller halk egemenliğini ön plana çıkardığı gibi halkın sorunlarına da kısmen çözüm getirmiştir.⁹ Rusya bu ihtilal rüzgarından hemen etkilenmemiştir. Bu durum 1825'te tahta geçen I. Nikola'nın baskıya dayalı bir yönetim anlayışını ilke edinmesiyle ilişkilidir. Bu ilke doğrultusunda I. Nikola bazı hukukî ve malî düzenlemeler yapmıştır. Serflüğün sınırlandırılması için alınan tedbirler, eğitim sisteminde yapılan değişiklikler, katı sansür uygulaması, polis ve jandarma teşkilatının yeniden yapılandırılması -ki bu kapsamda başbakanlık bünyesinden halk üzerinde büyük bir korku yaratacak olan Üçüncü Daire (Hafiye Dairesi) kurulmuştur- bu düzenlemelerden bir kaçıdır.¹⁰

I. Nikola'nın reformları kendi otoritesini güçlendirmeye yöneliktir. Fakat görmezlikten gelinen sorunlar 1855'te Osmanlı Devleti ve onun müttefikleri olan İngiltere

⁴ Edward Hallett Carr, *1917 Öncesi ve Sonrası*, çev. Begüm Adalet (İstanbul: Birikim Yayınları, 2007), 48-49; Andrzej Walicki, *Rus Düşünce Tarihi*, çev. Alaeddin Şenel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 257.

⁵ Kezban Acar, *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004), 235.

⁶ Acar, *Başlangıçtan*, 216.

⁷ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* (İstanbul: Beta Basım, 2000), 311-313.

⁸ Cevizci, *Paradigma*, 54.

⁹ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Red. Server İskit ve Zarif Orgun, 6 (İstanbul: İskit Yayınevi, 1972), 3001-3007.

¹⁰ Kurat, *Rusya Tarihi*, 319, 321-322; George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak (İstanbul: Selenga Yayınları, 2009), 264-265.

ve Fransa karşısında alınan ağır yenilginin ardından gün yüzüne çıkmış, devlet ricali kapsamlı bir reformun gerekli olduğunu düşünmeye başlamıştır.¹¹ Reformları gerekli kılan siyasî, sosyal ve ekonomik koşullar aynı zamanda Nihilistlerin ortaya çıkışı için uygun bir zemin oluşturmuştur.¹²

1855'te I. Nikola'nın yerine geçen II. Aleksandr, reformlarına Rus siyasî, sosyal ve ekonomik hayatının en önemli sorunlarından birisi olan serflikten başlamış, 4 yıllık bir çalışmanın ardından 1861'de serfliği kaldırmıştır. Ancak serflikten kaldırılışına ilişkin düzenleme köylüleri çiftlik sahiplerine bağımlı hale getirmiştir. Bu durum köylülerin ayaklanmasına sebep olmuştur. 1863 yılına kadar süren köylü ayaklanmaları Rus yönetimi tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Toprak reformu köylülere özgürlük getirmediği gibi çarlık rejimine duyulan nefreti de arttırmıştır.¹³ Nihilistler bu nefreti fikirlerini yaymak için bir araç olarak görmüşler ve Rus köylüsünün arasına girerek propaganda yapmışlardır. Ancak çara itaat etmeyi bir gelenek haline getiren Rus köylüsü Nihilistlere kuşkuyla yaklaşmış ve Nihilistlere karşı mesafeli durmuştur.¹⁴ Bunun üzerine Nihilistler hedef kitle olarak Rus gençliğini, özellikle de üniversite öğrencilerini seçmiştir. Rus köylüsü üzerinde başarı sağlayamayan Nihilist propagandacılar şaşkıncu bir şekilde öğrenciler üzerinde etkili olmuşlardır.¹⁵ Durumun ciddiyetini anlamakta gecikmeyen Rus yönetimi Nihilistleri sıkı bir takibe almış, bazı kişileri tutuklayarak Sibiryaya sürgüne göndermiştir. Alınan sert tedbirler radikal Nihilistler arasında şiddetli tepkilere neden olmuş ve Nihilistler başta çar olmak üzere devlet ricaline yönelik suikastlar düzenlemişlerdir.¹⁶

Nihilistler, suikast eylemlerini Bakunin'in "*eylemle propaganda fikrini teorik temellere oturtmasıyla*" meşru bir yöntem olarak görmeye başlamışlardır. Nihilistler eylemle propagandada, gerçekleştirilen bir eylemin halk üzerinde basın-yayın yoluyla yapılan propagandadan daha fazla etkili olacağını düşünmüşler, hanedan üyelerine ya da ileri gelen devlet adamlarına düzenlenen suikastların halk üzerinde büyük bir etki yaratacağını öngörmüşlerdir.¹⁷ Aslında bu öngöründen ziyade Nihilistler için bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir. Çünkü Nihilistler için çara ya da devlet ileri gelenlerine suikast düzenlemek Rusya gibi güçlü geleneklere sahip bir ülkede halk üzerinde etki yaratabilecek belki de tek yoldur.¹⁸

2) Nihilistlerin Düzenledikleri Suikastlar

Nihilistlerin ilk suikast girişimi II. Aleksandr'a yöneliktir. Önce Kazan Üniversitesi'nde, daha sonra da Moskova Üniversitesi'nde okuyan Dmitri Vladimirov

¹¹ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 272.

¹² BOA, HR.TO. 344-59; BOA, Y.A.HUS. 235-6/3.

¹³ Kurat, *Rusya Tarihi*, 338, 340, 356; Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 272-274; Murray Bookchin, *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*, çev. Ali İhsan Başgöl, (Ankara: Dipnot Yayınları, 2013), 44.

¹⁴ BOA, Y.EE. 84-122/1; Kurat, *Rusya Tarihi*, 345; Bookchin, *1905'ten 1917'ye*, 45-46.

¹⁵ BOA, HR.SYS. 1364-96, 6.

¹⁶ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 286.

¹⁷ İlkay Yılmaz, *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 96; R.B. Jensen, "Daggers, Rifles and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenth Century Europe," *Teorism and Political Violence* 16/1 (2004): 121-122.

¹⁸ BOA, HR.SYS. 1364-96, 8.

Karakozov 1866 Nisan'ında Yaz Bahçesi'ndeki gezintisini tamamlayıp arabasına binmek üzere olan II. Aleksandr'a iki el ateş etmiş, ancak isabet ettirememiştir. Karakozov olay yerinde yakalanmış ve uzun bir sorgunun ardından 3 Eylül sabahı idam edilmiştir. Olayla ilişkili olarak 34 kişi de hapis ve sürgün olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Karakozov'un arkadaşları ve akrabaları, Karakozov'u hayatından sürekli şikâyet eden bir kişi olarak tanımlamışlardır. Üniversite yıllarında ruh sağlığı bozulan Karakozov'un, bir süre Moskova Üniversitesi'nin kliniğinde tedavi gördüğü, Petersburg'da da kimliğini gizleyerek farklı doktorlarla tedavisini sürdürdüğü bilinmektedir. Karakozov'u Nihilistlere yaklaştıran ve onun suikasta tetikçi olarak görev almasına yol açan en önemli etken de muhtemelen bu ruh hali olmuştur.¹⁹

Karakozov olayından sonra Nihilistler bir süre sadece propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu propaganda faaliyetleri onların hükümet tarafından yeniden takibata uğramalarına ve tutuklanıp sürgüne gönderilmelerine yol açmıştır. Nihilistler bu tutuklama ve sürgünlere tepki olarak 1875'te tekrar terör eylemlerine yönelmişlerdir. Nihilistlerin terör faaliyetleri 1870'lerde meşrutiyet taraftarlarının güçlenmesi ve Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1877-1878) elde edilen kazanımların 1878'deki Berlin Kongresi ile kaybedilmesiyle hız kazanmıştır.²⁰

Odessa'da 1878 yılının Ocak ayında İvan Kovalsky'nin önderliğindeki 7 kişilik bir Nihilist grup askerî bir birliğe saldırmış, birkaç askeri de yaralamıştır. Olay, Rusya'da büyük yankı uyandırmıştır.²¹ İşin ilginç yanı olayın araştırılması için görevlendirilen gizli polisin Nihilistler tarafından alenen katledilmesi ve katilin Rus polisi tarafından yakalanamamasıdır.²² Bu durum Nihilistlerin polis teşkilatı içerisinde gizlice yapılandıklarını akla getirmektedir.

Odessa'daki hadiseler güncelliğini korurken bir başka olay daha meydana gelmiştir. Petersburg Polis Teşkilatı'nın başkanı olan Fedor Fedoroviç Trepov, propaganda suçundan dolayı sürgüne gönderilen üniversite öğrencisi A. Petroviç Bogolubov'u kendisine hakaret ettiği gerekçesi ile kırbaçlatmıştır. Olayın duyulması üzerine Bogolubov'un arkadaşı Vera Zasulic Petersburg'a gelmiş, öldürmek amacıyla Trepov'a silahla ateş etmiş, ancak Trepov'u sadece birkaç küçük yara almıştır. Kendisini tutuklamak için gelenlere direnmeyen Zasulic suçunu da itiraf etmiştir. Zasulic, Bogolubov'un sevgilisi olduğu dedikodularından dolayı daha önce hiçbir siyasi davaya bakmamış olan sıradan bir mahkeme tarafından yargılanmıştır. Mahkeme Zasulic'i suçsuz bulup serbest bırakmıştır. Mahkemenin kararı başta Zasulic olmak üzere birçok kişi de şaşkınlık yaratmıştır.²³ Petersburg'daki Osmanlı elçisine göre Zasulic'in serbest

¹⁹ B. Basilevskiy, *Gosudarstvenniye Prestupleniya v Rossii v XIX veke*, 1 (S.Petersburg: Russkaya Skoropeçatnya, 1906), s. 134-136, 144-146; A.A. Şilov, *Karakozov i Pokushenie 4 Aprelia 1866 goda* (Petrograd: Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1919), 41-47; Kurat, *Rusya Tarihi*, 356; Larisa Zakharova, "The reign of Alexander II: a watershed?" in *Russia-Imperial Russia 1689-1917*, Ed. Dominic Lieven, II (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 610.

²⁰ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 286; Konni Zilliacus, *The Russian Revolutionary Movement* (New York: E.P. Dutton and Company, 1905), 69-71.

²¹ Zilliacus, *The Russian*, 79.

²² BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30.

²³ A. L. Bauman, *Rukovoditeli Sankt-Peterburga* (Moskva: Neva, 2003), 215; Zilliacus, *The Russian*, 80; Kurat, *Rusya Tarihi*, 356-357; Daniel Gaido-Constanza Bosch Alessio, "Vera Zasulich's Critique of Neo-Populism Party

birakılması Nihilistlerin mahkeme üzerinde ne kadar etkili olduklarını göstermektedir ve bu durum Nihilistlerin daha büyük eylemler gerçekleştireceklerinin bir işaretidir.²⁴

Gerçekten de Trepov'a düzenlenen suikast girişiminin ardından çok ses getirecek bir başka olay daha meydana gelmiştir. İvan Kovalsky'nin 14 Ağustos'ta Odessa'da kurşuna dizilmesinden iki gün sonra, aynı zamanda Kışlık Saray adıyla da bilinen Yeşil Saray'ın önünde Osmanlı elçisinin "imparatorun görür gözü ve tutar eli" şeklinde tanımladığı ve Rusya'nın ikinci adamı olarak kabul edilen General Nikolay Mezentsov, Sergey Kravchinsky tarafından hançerlenerek öldürülmüştür. Hançerlemenin otoriter idarecilerin öldürülmesinde gelenekselleşmiş bir yöntem olduğu ve bu yöntemin halk üzerinde büyük bir etkisinin bulunduğu dikkate alındığında Kravchinsky'nin suikast silahı olarak neden hançeri seçtiği daha iyi anlaşılmaktadır. Osmanlı elçisine göre Mezentsov'a düzenlenen suikast bir "Vâkıa-yı azîme"dir ve Rus kamuoyundan daha ziyade II. Aleksandr'ı etkilemiştir. Hükümet taraftarı bazı gazeteler Mezentsov'un kişisel bir meseleden dolayı öldürüldüğünü ve katilinin yakalandığını yazmışlardır. Fakat kamuoyunda cinayetin daha önceden planlandığı ve siyasi bir amaç doğrultusunda gerçekleştirildiğine dair bir kanaat oluşmuştur.²⁵

Mezentsov'un öldürülmesi üzerine bütün siyasi tutuklular sorguya çekilmiş ve Üçüncü Daire'nin başına Aleksandr Romanoviç Drenteln getirilmiştir. Drenteln, Mezentsov suikastının faili Kravchinsky'yi ele geçiremese de sadece Petersburg'da iki bine yakın kişiyi tutuklatmıştır. Tutuklamalar imparatorluğun Moskova, Kiev, Odessa ve Harkov gibi diğer önemli şehirlerinde de gerçekleşmiştir. Nihilistlerin tutuklamalara karşı ilk tepkisi Harkov'daki tutuklulara ve öğrencilere karşı sert bir tavır sergileyen Harkov Valisi Prens Krapotkin'i 22 Şubat 1879'da öldürmek olmuştur. Nihilistlerin Krapotkin'den sonraki hedefi Drenteln'dir.²⁶ Drenteln, 26 Mart'ta Lebyajya Kanalı'nın kıyısındaki yoldan Bakanlar Kurulu toplantısına giderken Leon Mirsky adındaki bir Nihilistin silahlı saldırısına uğramıştır. Drenteln hafif bir şekilde yaralanmıştır. Mirsky peşine düşen polislerden kurtulmayı başarmışsa da daha sonra yakalanmıştır.²⁷

Drenteln'e düzenlenen suikast Romanov hanedanlığında korkuya sebep olmuş, sarayın içinde ve dışında bazı tedbirler alınmış, II. Aleksandr'ın her zaman kullandığı yollar üzerinde Kazak askerleri görevlendirilmiştir. Alınan sıkı tedbirlere rağmen II. Aleksandr her zaman yürüyüş yaptığı Yaz Bahçesi'ne nadiren uğramaya başlamıştır. Nihilistlerin yarattığı korku sadece hanedanlık için geçerli değildir. Polis ve jandarma memurları da kendilerini güvende hissetmemişlerdir. Bunlar yolculuklarını ikişer

Organisation and Individual Terrorism in the Russian Revolutionary Movement (1878-1902)," *Historical Materialism* 23 (2015): 94-95.

²⁴ BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30.

²⁵ BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30; BOA, HR.SYS. 2769-51, 9; Zilliacus, *The Russian*, 82; Lynn Ellen Patyk, "Remembering 'The Terrorism': Sergei Stepniak-Kravchinskii's Underground Russia," *Slavic Review* 68/4(2009): 764-765.

²⁶ Zilliacus, *The Russian*, 82; O. N. Kvasov, "Terroristiçeskie Tendentsii Narodniçeskogo Dvijeniya Vtoroy Polovinnı XIX veka," v *Narodniki v İstorii Rossii*, Red. G.N. Mokşin, V.V. Blohin, V.V. Zbereb, i M.D. Karpaçev (Voronej: İstoki, 2013), 132.

²⁷ V. Jerve, "Drenteln, Aleksandr Romanoviç," *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*, v Red. A. A. Polovtsova, 6 (S. Petersburg: Obşestvennaya Polza, 1905), 685.

süvarinin eşliğinde yapmaya başlamışlardır. Bütün bu korkuya ve Mirsky'nin suikast girişimini itiraf etmesine rağmen sıkıyönetim mahkemesinin Mirsky'ye vermiş olduğu idam cezası II. Aleksandr'ın isteği üzerine 10 yıllık kürek cezasına çevrilmiştir. Osmanlı elçisinin İstanbul'a gönderdiği rapora göre cezanın yumuşatılmasındaki en önemli etken II. Aleksandr'ın suikast girişiminin arkasında Nihilistlerden ziyade meşrutiyetçilerin²⁸ bulunduğunu düşünmesidir. II. Aleksandr'ın olaydan sonra vermiş olduğu demecinde "benden meşrutiyet isteyecek adam elini kanla, cinayetle leke-dâr etmemelidir" şeklindeki ifadesi bu düşüncenin bir ürünüdür. Bu noktada alınan tedbirlerle sadece Nihilistlerin değil aynı zamanda meşrutiyetçilerin de tehdit edildiği ileri sürülebilir. Başta Petersburg olmak üzere bazı şehirlerdeki valilerin –ki bunların bir kısmı meşrutiyet yanlısıdır- yerine askerî valilerin atanmasını bu tehdit kapsamında değerlendirmek gerekir.²⁹

II. Aleksandr meşrutiyetçilere gözdağı vermekle birlikte onların tamamen karşısında yer almamıştır. Bunda şüphesiz meşrutiyetçilerin siyasette etkili olmaları ve en azından Slavyanofillerin ve Liberallerin fikirlerinin hanedanlığın varlığını tehdit etmemesi önemli rol oynamıştır. Öte yandan II. Aleksandr'ın meşrutiyeti kaçınılmaz bir gerçek olarak kabul etmesi de muhtemeldir. Nitekim II. Aleksandr saraydan beklediğini bulamayan aristokratların, politikacıların veya varlıklı kişilerin meşrutiyetin ilanını dört gözle beklediklerini ve ülkede meşrutiyet fikrinin giderek yaygınlaştığını fark etmiş, bu bağlamda bir anayasanın hazırlığına da girişmiştir. II. Aleksandr'ın meşrutiyete giden yolda meşrutiyetçilere boyun eğdiği de söylenemez. O, silah zoruyla ilan edilecek bir meşrutiyete karşı çıkmış, nüfuzunu ve harcamalarını kısıtlayan bir meşrutiyete de asla izin vermemiştir.³⁰

Rus kamuoyuna göre meşrutiyet Nihilistlerin eylemlerinin son bulup bir yılı aşkın bir süre herhangi bir terör eylemi gerçekleşmediği zaman ilan edilecektir. Fakat Nihilistler de meşrutiyetçiler gibi meclisin açılması taraftarıdır ve bu uğurda canla başla çalıştıkları gibi her türlü şiddete de başvurumaktadırlar. Dolayısıyla Nihilistlerin eylemlerine son vermek gibi bir niyetleri bulunmamaktadır. Meşrutiyetin kaderinin Nihilistlere bağlanması, meşrutiyetçilerle Nihilistlerin birlikte hareket etmelerini önlemeye yönelik bir girişim ve Nihilistlere verilen desteğin kesilmesi için atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.³¹

Rus yönetiminin meşrutiyet konusundaki tavrı Nihilistlerin ne eylemlerini sonlandırmış ne de güç kaybetmelerine yol açmıştır. Nihilistler giderek güçlendikleri gibi eylemlerini de arttırmışlardır. Osmanlı Devleti'nin Nikolayev şebkenderi Nihilistlerin güçlenmesini rüşvetin yaygın bir şekilde devam etmesine, adalet sisteminin işleyemeyişine, eğitim sisteminin çağın geride kalmasına, kanunların dönemin şartlarına

²⁸ Meşrutiyet yanlıları belirli bir siyasi guruba dahil değildir. Bu yüzden sadece Nihilistlerin değil aynı zamanda Slavyanofillerin ya da Liberallerin arasında da meşrutiyeti savunanlar bulunmaktadır. Mesela II. Aleksandr'ın devlet işlerini emanet ettiği liberal çizgideki Loris Melikov bunlardan birisidir. Fakat meşrutiyetin ilan edilmesi konusunda Slavyanofiller ve Liberaller Nihilistler gibi sert yöntemlere başvurma taraftarı değildir. Bununla birlikte bu durum, onların Nihilistlere destek olmayacakları anlamına gelmemektedir. (BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30; Zilliacus, *The Russian*, 101-110.)

²⁹ BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30.

³⁰ BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30; BOA, Y.PRK.EŞA. 1-55.

³¹ BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30.

uygun olmayışına ve ağır vergi yüküne bağlamaktadır.³² Anlaşılan II. Aleksandr döneminde yapılan reformlar da halkın sorunlarını çözecek nitelikte değildir. Bu yüzden Nihilistler sorunların temeli olarak gördükleri çarlık rejimini yıkmayı hedeflemişler, bu doğrultuda çarlık rejimini temsil eden II. Aleksandr'ı ortadan kaldırmayı amaç edinmişlerdir. Aleksandr Konstantinoviç Solovyev isimli bir Nihilist bu amacı gerçekleştirmek için 14 Nisan'da Kışlık Saray'ın önünde II. Aleksandr'a bir suikast girişiminde bulunmuştur. Solovyev, II. Aleksandr'a beş el ateş etmişse de isabet ettirememiş ve tutuklandıktan sonra mahkemeye çıkarılmıştır.³³

Osmanlı elçisi, Solovyev'in muhakemesine dair bilgi almak için Petersburg valisi General İosif Gurko ile görüşmüştür. Gurko, elçiye çok az bilgi vermiştir. Bu bilgi de Nihilistlerin teşkilat yapısı ile alakalıdır. Buna göre Nihilistler Fransa ve Lehistan'daki ihtilalciler gibi 10'ar kişilik gruplar halinde örgütlenmişlerdir. Başkan hariç her bir grup üyesi yalnızca bu 10 kişiyi, başkan ise diğer grubun sadece başkanını tanımaktadır. Grup üyelerinden birisinin deşifre olması halinde diğer üyeler buldukları şehri hızlı bir şekilde terk etmektedir. Bu durum polisin 10 kişiden daha fazlasını tespit etmesini zorlaştırmaktadır. Bu yüzden Solovyev'den sadece 9 kişinin ismi öğrenilebilmiştir. Vali'nin açıklamalarının Osmanlı elçisini tatmin etmediği elçinin görüşmeden sonra Solovyev olayı ile ilgili ayrıntılı bir araştırmaya girişmesinden anlaşılmaktadır.³⁴ Bu araştırmanın 1878'den itibaren başta Avrupa ülkeleri olmak üzere çeşitli ülkelerdeki şiddet olaylarının artış göstermesinden endişelenen II. Abdülhamid'in emri doğrultusunda gerçekleştirildiği düşünülebilir.³⁵ Elçi, yaptığı araştırma sonucunda Gurko'nun Solovyev hakkında söylemediği pek çok bilgiye ulaşmıştır. Gurko'nun bu bilgileri elçiden saklaması muhtemelen bu bilgilerin uluslararası alanda Rusya'nın güçsüz bir devlet olarak algılanmasına yol açabilecek nitelikte olmasından ileri gelmiştir. Nitekim elçinin Solovyev olayına ilişkin İstanbul'a gönderdiği raporunda Rus yönetiminin Nihilistler karşısında aciz kaldığı vurgulanmıştır.³⁶

Mahkeme, Solovyev'in idamına karar vermiştir. İdam 28 Mayıs'ta saat 10'da gerçekleştirilmiş, infaz sırasında Adalet Bakanı ile soruşturmayı yürüten savcı da hazır bulunmuştur. Üst düzeyde gerçekleştirilen katılım, meselenin ciddiyetini göstermektedir.³⁷ İdamdan birkaç gün sonra Solovyev'in vermiş olduğu isimler de birer birer idam edilmiştir. Suikastın ardından II. Aleksandr muhafız alayındaki Kazak sayısını arttırmıştır. Nihilistler ise bu muhafızları aşmanın yollarını aramışlar ve nihayet II. Aleksandr'ın tren yolculuklarında muhafızlarından ayrıldığını tespit etmişlerdir. 2 Aralık 1879'da Nihilistler II. Aleksandr'ın Yalta'daki yazlık sarayından Moskova'ya trenle döneceğini öğrenmişler ve tren yolu üzerine bomba döşemişlerdir. II. Aleksandr bindiği

³² BOA, HR.TO. 344-59; BOA, Y.A.HUS. 235-6/3.

³³ Zilliacus, *The Russian*, 83.

³⁴ BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30; BOA, Y.PRK.EŞA. 1-55.

³⁵ Yılmaz, *Serseri*, 97. XIX. Yüzyılda Avrupa'daki terör eylemlerine ve bu eylemler karşısında Osmanlı Devleti'nin tutumuna ilişkin değerlendirmelerin yapılmasına katkı sağlayan Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Özer ÖZBOZDAĞLI'ya teşekkür ederim.

³⁶ BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30.

³⁷ BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30.

treninin lokomotifi arızalanınca bombalı suikasttan kurtulmuştur.³⁸ Bu, dünyada bomba kullanılarak gerçekleştirilen ilk suikast girişimi olmuştur.³⁹

5 Şubat 1880'de Nihilistler bir başka bombalı saldırı daha düzenlemişlerdir. Bomba, suikastı gerçekleştirmek için bir yıl önce sarayda garson olarak işe giren Stepan Halturin tarafından II. Aleksandr'ın her zaman yemek yediği masanın tam altında bulunan bodrum kata yerleştirilmiştir. II. Aleksandr, patlamadan yara almadan kurtulurken saray çalışanlarından ve muhafızlardan 10 kişi ölmüş, 45 kişi de yaralanmış, suikastı gerçekleştiren Halturin ise kaçmayı başarmıştır.⁴⁰ II. Aleksandr, devlet düzenini ve kamu huzurunu sağlamak adına geniş yetkilerle donatılmış bir yüksek idarî komisyon oluşturmuştur. Komisyonun başkanlığına ise Harkov valiliği sırasında Nihilistlere karşı büyük başarılar sağlamış olan Loris Melikov atanmıştır.⁴¹

Melikov, önceden ne yapacağı kestirilemez bir kişi olarak nitelendirilmektedir. Bununla birlikte sert tedbirler alacağı göreve gelmesinden kısa bir süre sonra anlaşılmiştir. 20 Şubat'ta kendisine karşı suikast düzenleyen bir şahsı yirmi dört saat içinde idam ettirmiştir. Hızla gerçekleştirilen yargılama ve idam onun Nihilistlere karşı asla taviz vermeyeceğinin ilanıdır. Buna karşılık halkın şikayetlerini de sonuna kadar dinlemiş ve mağduriyet yaratan konulara çözüm üretmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin Nikolayev şehbenderinin raporunda "kâbûs-ı belâ" olarak nitelendirilen ve sadece sıradan halkın değil aynı zamanda ileri gelenlerin de korkup çekindiği, halkı birbirine düşürüp suçsuz insanların yıllarca hapiste yatmasına neden olan Üçüncü Daire'yi kapatması Melikov'un en önemli icraatlarından birisidir. Buna ilaveten eğitim ve sansür konusundaki uygulamaları ile Rus yönetiminin açıkça eleştirilmesine yol açan ve halkın reform beklentisi üzerinde olumsuz bir etki yaparak halk arasında huzursuzluğa neden olan dönemin Eğitim Bakanı Dmitry Tolstoy'u da görevden almıştır.⁴²

Alınan tedbirler kapsamında bazı şehirlerde sıkıyönetim ilan edilip şehirlerin idaresi askeri valilere bırakılmış, askeri mahkemeler kurulmuş ve suçlu bulunanlar idam edilmiştir. Ancak tutukluların sorgulanmaları sırasında gösterdikleri metanet ve verilen idam cezalarına karşı hakaret edercesine sergiledikleri rahat tavırları mahkemelerin Nihilistleri kontrol altına alamadığını ortaya koymaktadır. Üstelik Nihilistler propaganda yoluyla fikirlerini yaymaya devam etmişlerdir.⁴³ Özellikle Sosyalizmi anlatan eserlerin elden ele dolaşması ve halkın batı basınına yakından takip ederek Rusya ile Batıyı kıyaslayıp Rusya'nın ne kadar geride kaldığını anlaması Nihilistlerin fikirlerinin yayılmasına büyük bir katkı sağlamıştır. Böylelikle Nihilistler toplumun hemen hemen her kesiminden destek görmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Nikolayev şehbenderi Nihilizmin yaygınlaşmasıyla birlikte Nihilizmin üç farklı yorumunun ortaya çıktığını

³⁸ *Vsemirnaya Illyustratsiya* 570 (1879): 471; Zilliacus, *The Russian*, 84, 95.

³⁹ Yılmaz, *Serseri*, 98.

⁴⁰ Stepan Halturin, 1882'de Kiev Bölgesi Askeri Savcısı olan General V. S. Strelnikova'ya suikast düzenleyen ekibin içerisinde yer almış, suikast sonrası yakalanarak Mart 1882'de idam edilmiştir. (*Vsemirnaya Illyustratsiya* 692 (1882): 314.)

⁴¹ Zilliacus, *The Russian*, 97-100; *Vsemirnaya Illyustratsiya* 579, 580, 581 (1880): 131, 155, 170, 178.

⁴² BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30; *Vsemirnaya Illyustratsiya* 581 (1880): 174; Zakharov, "The reign of Alexander II," 615.

⁴³ BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30.

belirtmektedir. Anayasanın ilanı ve meclisin açılması bu yorumların ortak yönüdür. Birinci yorumda hanedanın mevcudiyeti kabul edilmiştir ki bu noktada şebkender ya meşrutiyetçileri Nihilistlerle karıştırmıştır ya da bu yorumun savunucuları Nihilistleri destekleyen meşrutiyetçilerdir. İkinci yorumda mevcut rejimin cumhuriyet rejimi ile değiştirilmesi, üçüncü yorumda ise halkoyu ile seçilmiş bir başkanın idaresi altında başka bir başkanın ve hükümetin yönetimi söz konusudur. Rus yönetimi bu fikirlerin benimsenmemesi için her türlü yolu denemiştir. Nihilistlerin Sibirya'ya ya da başka yerlere sürülmesi, idam edilmesi veya "revolver dinamit müeyyidciliği" gibi ölüm riski yüksek olan işlerde çalıştırılmaları bu yollardan bir kaçıdır.⁴⁴

Nihilistleri ortaya çıkaran siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar devam ettiğinden Rus yönetiminin Nihilistlere yönelik politikası başarısızlıkla sonuçlanmış ve Nihilistler düşüncelerini yaymaya devam ettikleri gibi terör eylemlerinden de vazgeçmemişlerdir. Bu eylemler II. Aleksandr'da büyük bir korku yaratmıştır. II. Aleksandr'ın daha önce tasarlanmış olan Berlin seyahatini eşi Mari Alexandrova'nın hafif seyreden hastalığını ileri sürerek iptal etmesi yaşadığı bu korku ile ilişkilidir.⁴⁵

1880'in sonlarına gelindiğinde II. Aleksandr "bir insan avının ana hedefi haline" gelmiştir.⁴⁶ Daha önceki başarısız girişimlerinden ders çıkaran Nihilistler stratejilerini değiştirmişlerdir. Buna göre tek bir eylem üzerine kurgulanan suikast planının alternatifleri de oluşturulmuş, başarısızlıkla sonuçlanan bir eylemin hemen ardından gerçekleştirilecek bir başka eylemle başarısızlığın telafi edilmesi öngörülmüştür. 1881'de II. Aleksandr'ın her zaman kullandığı güzergah üzerinde bulunan Malaya Sadovaya Sokağı'ndaki bir peynirci dükkanından açılan tünel ile yolun altına bomba döşeme ve II. Aleksandr'ın arabası oradan geçerken ayrıca arabasına da bomba atma planı bu stratejinin bir parçasıdır. II. Aleksandr'ın kullandığı diğer güzergahlar için de birer plan söz konusudur.⁴⁷

Nihilistlerin yeni stratejisi onları başarıya ulaştırmıştır. II. Aleksandr, Malaya Sadovaya Sokağı'na uğramasa da 13 Mart 1881'de askeri birlikleri teftiş için Kışlık Saray'dan çıkıp Katerine Kanalı boyundaki sokağa girmiştir. İşin ilginç yanı II. Aleksandr'ın sokağa girişini elindeki mendili sallamak suretiyle suikastçılara haber veren Sofya Perovskaya'nın 1741'den 1762'ye kadar Rusya'da hüküm sürmüş olan imparatoriçe Yelizaveta Petrovna'nın torunlarından gelen Perovski ailesine mensup olmasıdır. Perovskaya'nın işaretinin ardından suikastçılardan Nikolay İ. Rısakov, birinci sınıf bir kimyager olan Nikolay Kibalçıç'ın elde gizlice taşınabilecek şekilde imal ettiği bombayı II. Aleksandr'ın arabasına atmıştır. II. Aleksandr şans eseri bu saldırıdan küçük yaralarla kurtulmuş, ancak saraya dönmek yerine olayı incelemeyi tercih edince orada bulunan ikinci suikastçi İgnatiy İ. Grinevisçki'nin atmış olduğu bombadan dolayı ölümcül yaralar almıştır. Bomba II. Aleksandr'ın sağ bacağına koparmış, sol bacağına ise parçalanmıştır. Bu ağır yaraların sonucunda II. Aleksandr olayın gerçekleştiği gün Kışlık Saray'da hayatını

⁴⁴ BOA, HR.TO. 344-59.

⁴⁵ BOA, HR.TO. 344-59; BOA, Y.PRK.EŞA. 24-30; BOA, Y.PRK. EŞA. 1-55; BOA, Y.A.HUS. 235-6/3.

⁴⁶ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 286.

⁴⁷ Zilliacus, *The Russian*, 106-107; Onur İşçi ve Onur Önol, *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü (1881-1917)* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 15.

kaybetmiştir. Ölürken yanında daha sonra sırasıyla tahta geçecek olan oğlu III. Aleksandr ve torunu II. Nikola da bulunmaktadır. II. Aleksandr'ın çekmiş olduğu ölüm sancısı her iki hükümdar adayının da zihninde silinmez bir tablo olarak yer edinmiştir. Bu tablo III. Aleksandr'ın ve II. Nikola'nın ülkeyi nasıl idare edeceklerini belirleyen en önemli etkenlerden birisi olmuştur.⁴⁸

II. Aleksandr'a düzenlenen suikastın ardından Petersburg'daki bütün tren istasyonları, köprüler ve sokaklar polis, jandarma ve Kazak muhafızları tarafından tutulmuştur. Bunlar iki gün içerisinde sadece Petersburg'da 800'den fazla kişiyi tutuklamışlardır. Suikastı tertip edenler, II. Aleksandr'ın öldürülmesiyle amaçlarına ulaşacaklarını zannettiklerinden Petersburg'u terk etmemişler ve bir ay içerisinde yakalanarak idam cezasına çarptırılmışlardır.⁴⁹ İdam cezaları birer birer infaz edilmesine rağmen Nihilistler Rusya için tehdit oluşturmaya devam etmiştir. Bu yüzden Rus yönetimi Nihilistlere karşı tedbir almayı sürdürmüştür. On binlerce kişinin meydanlarda toplanıp bir araya gelmesini sağlayan Paskalya etkinliklerinin yasaklanması bu tedbirlerden birisidir. Ancak bu tarz etkinlikler halkın vazgeçemediği alışkanlıklar arasında yer almaktadır. Ayrıca bu etkinliklerden ekonomik çıkar sağlayan bir esnaf zümresi de bulunmaktadır. İnsanların hem eğlencelerinden hem de işlerinden mahrum bırakılması bu gibi tedbirlerin Nihilistler tarafından suiistimal edilmesine yol açmıştır. Nihilistler halk arasında hükümetin kendilerinden korktukları dedikodusunu yaymışlar ve alınan tedbirleri güçlerini arttırmak için bir araç olarak kullanmışlardır.⁵⁰

Nihilistlerin suikastı gerçekleştirdiği gün II. Aleksandr, "*Temsilciler Komitesi'nin bir devlet meclisi oluşturulması önerisiyle ilgili teklif kararını*" onaylamıştı. Fakat II. Aleksandr'ın öldürülmesi meşrutî düzene geçiş konusunda atılan adımların akıbetini şüpheye düşürmüştür.⁵¹ Suikastı takip eden günlerde hükümet, Nihilistlerle nasıl mücadele edileceğine dair bir fikir birliğine varamamış, bu konuda teşekkül eden üç görüşten birisinde Nihilistlerin cezalandırılmasında hukukun izin verdiği ya da vermediği her türlü yolun denenmesi, ikincisinde öncelikle meşrutiyetin ilan edilmesi, sonrasında ise gerekli olursa Nihilistlerin cezalandırılması, üçüncüsünde ise ilk iki görüşün birlikte uygulanması savunulmuştur.⁵²

Hükümetin Nihilistlerle mücadele ve meşrutiyet konularındaki kararsızlığına rağmen III. Aleksandr'ın Nihilistlere karşı nasıl bir politika takip edeceği gayet açıktır. III. Aleksandr daha iktidara gelmeden önce öğretmeni K.P. Pobedonostsev'in anayasal yönetim ve liberal reformlar karşısındaki menfur telkinlerinin etkisinde kalmış, tahta geçtiğinde de liberal hareketlere karşı açıkça cephe almış ve Çarlık mutlakiyetini güçlendirmek için çalışmıştır.⁵³ Bu amaçla 1881 Nisan'ında yayınladığı bir manifesto ile "*otokrasinin hiçbir şekilde kısıtlanamayacağını ve otokrasiye karşı girilecek her türlü*

⁴⁸ Zilliacus, *The Russian*, 107, 111, İşçi ve Önel, *Rusya*, 15-16; A.J. Sack, *The Birth of the Russian Democracy* (New York: Russian Information Bureau, 1918), 57.

⁴⁹ Zilliacus, *The Russian*, 112-114.

⁵⁰ BOA, HR.SYS. 1342-6.

⁵¹ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 287, Zilliacus, *The Russian*, 108-109.

⁵² BOA, HR.SYS. 1342-6.

⁵³ Acar, *Başlangıçtan*, 219; Kurat, *Rusya Tarihi*, 359; Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 287

eylemin sert tedbirlerle bastırılacağını" ilan etmiştir.⁵⁴ Bu manifesto, II. Aleksandr döneminin reformlarının reddi anlamına gelmektedir. Ayrıca Nihilistleri zor günlerin beklediğini de haber vermektedir. Nitekim çok geçmeden, "Düzenin Sağlanması İçin Özel Önlemler Getiren Kanun" çıkartılmış ve liberal görüşlü idareciler görevden alınarak yerine reform karşıtı olan otokrasi yanlı isimler getirilmiştir.⁵⁵

III. Aleksandr Nihilistlerle mücadelede kararlı görünmektedir. Bu kararın cesarettten ziyade korkuya dayandığı bir gerçektir. III. Aleksandr'ın babasının sonunu getiren bombalardan kendisini uzak tutmak için Petersburg yakınlarındaki Gaçina'da bulunan yazlık sarayını mesken tutması ve devlet işlerini buradan yürütmesi bu korkunun bir sonucudur. Elden ele dolaşan bildirilerde III. Aleksandr'ın yanı sıra Çariçe Maria Fyodorovna'nın da ortadan kaldırılması yönündeki ifadeler, III. Aleksandr'ın hayatıyla ilgili kaygılarında yersiz olmadığını ortaya koymaktadır.⁵⁶

II. Aleksandr suikastı Nihilistler için bir dönüm noktasıdır. Nihilistler bu suikastın ardından Avrupa'daki Sosyalistlerin dikkatini çekmiş ve Avrupa'daki Sosyalist kongrelerine davet edilmişlerdir. Öte yandan II. Aleksandr'ın ölümü Nihilistler üzerindeki baskıyı arttırmış ve halkın da Nihilistlerden soğumasına yol açmıştır. Bu yüzden Nihilistler giderek güç kaybetmeye başlamışlardır. Fakat bu durum onların tamamen bir tehdit unsuru olmaktan çıktıkları anlamına gelmemektedir. Baskıdan dolayı yurtdışına kaçan Nihilistler, kendilerine özellikle Avrupa'da nüfuzlu koruyucular bulmuşlar ve Rusya'yı Avrupa devletlerinin müdahalesine açık bir hale getirmişlerdir.⁵⁷ Buna ilaveten Avrupa basınını kullanarak Rusya'da korku yaratmaya çalışmışlardır. Rusya'da kalan Nihilistler ise suikastlardan ziyade propaganda faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmışlardır.⁵⁸ Varşova'da Çariçenin himayesinde bulunan bir kız okulundaki bazı öğretmenlerin öğrencilere Nihilizmi anlatan bildiriler dağıtmaları bu propaganda faaliyetleri için bir örnek teşkil etmektedir. Nihilistlerin propaganda dışında suikast girişiminde bulunmak için hazırlık yaptıkları da bilinmektedir. Rus polisinin 1883'de Harkov ve Petersburg'da silah yapımında kullanılan yanıcı madde ve demir gibi malzemeleri ele geçirmesi, ayrıca Petersburg'da bir bomba imalathanesini tespit etmesi Nihilistlerin suikast girişimi çerçevesindeki hazırlıklarından bir kaçıdır. 1890'lı yılların ortalarına kadar polisin sıkı takibati neticesinde propaganda yapan ve suikast hazırlığında bulunan Nihilist grupları birer birer deşifre edilmiş, grup üyeleri de tutuklanarak mahkemede yargılanmışlardır.⁵⁹

3) Rus Nihilistlerin Avrupa'daki Faaliyetleri

Rus Nihilistler, Avrupa'ya 1860'ların başında gelmeye başlamışlardır. Bunlardan birisi Nihilistler açısından önem arz eden Mihail Bakunin'dir. Bakunin, Avrupa'daki 1848-1849 ihtilallerine karıştıktan sonra tutuklanıp Rusya'ya iade edilmiş, çarlık rejimini eleştiren yazılar yazınca Sibirya'ya sürgün edilmiş, 1861'de Sibirya'dan kaçmayı başarmış

⁵⁴ İşçi ve Önel, *Rusya*, 23.

⁵⁵ Acar, *Başlangıçtan*, 219-220.

⁵⁶ BOA, HR.SYS. 1342-6.

⁵⁷ BOA, Y.PRK.AZJ. 4-61/1; BOA, İ. DÜİT. 145-12.

⁵⁸ BOA, Y.PRK.TKM. 19-31/4; BOA, Y.PRK.TKM. 30-31/1; BOA, Y.PRK.EŞA. 12-92/1; BOA, HR.SYS. 1363-74.

⁵⁹ BOA, HR.SYS. 1363-74; BOA, HR.SYS. 1363-76; BOA, HR.TO. 344-59.

ve Avrupa'ya firar etmiştir.⁶⁰ Bakunin kadar önemli olan bir diğer kişi Petr Kropotkin'dir. Soylu bir aileden gelen Kropotkin orduya katılmış, 1862'de gittiği Sibirya'da uzun bir süre görev yapmış, 1872'de gerçekleştirdiği Avrupa gezisinde Bakunin ile tanışmış, Rusya'ya döndüğünde işçiler arasında propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Propaganda faaliyetlerinden dolayı 1874'te tutuklanmış, iki yıl hapis yattıktan sonra bir fırsatını bulup hapisaneden kaçmış, bir süre İsviçre'de yaşamış, 1886'da da Londra'ya gitmiştir. Kropotkin, Çaykovsky Devrim Dairesi'nin bir üyesidir.⁶¹ Bu grubun lideri Nikolay Vasileviç Çaykovsky'dir. Bir Rus asilzadesi olan Çaykovsky, 1872'de Petersburg Üniversitesi'nden mezun olmuş, 1874'teki tutuklamaların ardından grubunu dağıtmış ve Avrupa üzerinden Amerika'ya göç etmiştir. 1879'da ailesi birlikte Fransa'ya gelen Çaykovsky bir süre burada yaşadıkten sonra Londra'ya gitmiştir.⁶² Avrupa'daki Nihilistlerin önemli temsilcilerinden bir diğeri ise Sergey Kravchinsky'dir. Kravchinsky, General Nikolay Mezentsov'u bıçaklayarak öldürdükten sonra İsviçre'ye kaçmış ve Stepnyak takma adını almıştır. Kravchinsky Avrupa'da, bu takma adıyla tanınmıştır. Stepnyak'ın İsviçre'deyken burada bulunan Rus devlet adamlarına karşı suikast hazırlığı içerisinde olduğu düşünülmektedir. İsviçre polisinin ihbar üzerine Basel'de Stepnyak'ın da sık sık uğradığı bir eve düzenlediği baskında 54 kilogram patlayıcı madde ele geçirmesi ve bu olaydan sonra Stepnyak'ın ortadan kaybolması bu düşünceyi teyit eder niteliktedir. Stepnyak İsviçre'de kaybolduktan kısa bir süre sonra Londra'da ortaya çıkmıştır.⁶³

Stepnyak'ı İsviçre'yi terk etmeye zorlayan sebep, Rusya'nın Stepnyak'ı iade etmesi için yapmış olduğu baskıdır. Stepnyak'ın "*İsviçre gibi hain bir ülkede kalmaktansa Rusya'ya gitmeyi... tercih ederim*" şeklindeki açıklamasına bakılırsa İsviçre'nin Stepnyak'ı iade etme niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴ Halbuki Avrupa'da siyasi suçtan dolayı töhmet altında bulunan Rusların Rusya'ya iade edilmemesi yönünde genel bir eğilim bulunmaktadır.⁶⁵ İsviçre'nin bu eğilim dışında hareket etmesi Avrupa'da 1870'lerin sonlarında başlayan ve 1880'lerde tırmanışa geçen terör eylemleridir.⁶⁶ Bu terör eylemleri Rus Nihilistlerini Kıta Avrupası'nda zor durumda bırakmıştır. Bunun üzerine Rus Nihilistleri kendilerini güvende hissedecekleri bir yer aramaya başlamışlardır. Nihayet Stepnyak'ın girişimleri sonucunda İngilizler 1890'da Londra'da "*The Society of Friends of Russian Freedom*" adındaki derneği kurunca Nihilistlerin yer arayışı sona ermiştir. Kıta Avrupa'sında bulunan Felix Volkhovsky, Vladimir Bourtzeff, Michel Woiniez-Keltchevsky, Moses Harmidor-Baranoff, Alexander Lavrenius, Polonyalı Stanislas Mendelsohn ve eşi Mary gibi önemli Nihilistler ile daha az önem arz eden diğer Nihilistler İngiltere'ye gelmişlerdir.⁶⁷

⁶⁰ Acar, *Başlangıçtan*, 215-216.

⁶¹ John Slatter, "Kropotkin, Pyotr Alexeyevich," in *Encyclopedia of Russian History*, Ed. James R. Miller (Newyork: Gale, 2004), 789-790; Walicki, *Rus Düşünce*, 422-424; Sack, *The Birth*, 187, 191-195.

⁶² İ.A. Solovyeva, "Nikolay Vasilyevič Çaykovskiy," *Voprosi İstorii* 5 (1997): 37, 40-41.

⁶³ BOA, HR.SYS. 2769-51, 2, 9, 10.

⁶⁴ BOA, HR.SYS. 2769-51, 11.

⁶⁵ BOA, Y.A.HUS. 447-10/2.

⁶⁶ Yılmaz, *Serseri*, 97; R. B. Jensen, "The International Campaign Against Anarchist Terrorism, 1880-1930s," *Terrorism and Political Violence* 21/1 (2009): 90.

⁶⁷ BOA, HR.SYS. 2769-51, 2, 14.

The Society of Friends of Russian Freedom, İngiltere'nin etkili siyasetçilerinden Robert Spence Watson tarafından kurulmuştur. Watson, anayasal düzen taraftarıdır ve Rusya'nın anayasal düzene geçişini savunanlara sempati duymaktadır. Ayrıca gençliğinde sosyalist eğilimli Giuseppe Garibaldi ve Felice Orsini'nin etkisi altında kalmıştır.⁶⁸ Dernek, Watson dışında İrlanda'yı bağımsızlığına ve anayasal bir düzene kavuşturmak için çalışan Michael Davitt ve Marksist İngiliz siyasetçi Henry Mayers Hyndman tarafından da desteklenmiştir.⁶⁹ Özellikle Watson'un desteği derneğin İngilizler nezdinde saygınlık kazanmasını sağlamış ve derneğe üye olanların sayısının kısa sürede artmasına yol açmıştır. Derneğin yayın organı "*Free Russian*"ın bir sayısında dernek üyesi olan 39 İngiliz'in ismi yayımlanmıştır. Bu isimlerden 10'unun Parlamento üyesi ve 4'ünün de ruhban sınıfı mensubu olması dikkat çekicidir.⁷⁰ Derneğin İngilizler tarafından büyük destek görmesi derneğin çarlık rejimi karşıtı ve liberal bir kuruluş olmasından ileri gelmiştir. Derneğin bu özelliği Rus Nihilistlerin dernek çatısı altında faaliyetlerini yürütmelerine imkân sağlamıştır. Nihilistlerin yoğun faaliyetleri bu derneğin Osmanlı Devleti tarafından bir Nihilist kuruluşu olarak algılanmasına yol açmıştır.

Free Russian aylık bir bültenidir. Yazı işleri müdürü Sergey Kravchinsky Stepnyak, yazı işleri müdür yardımcısı Felix Volkhovsky'dir. Bültenin amacı "*Rusya'da özgürlüğü sağlamak için mücadele etmek ve Çarlık rejiminin Rus halkına karşı işlediği suçlardan dolayı uluslararası sahada kınanmasını sağlamaktır*". Bültenin finansmanı ise The Society of Friends of Russian Freedom'dır.⁷¹ Derneğin aynı zamanda Rus Nihilistlerinin kongre ve konferanslarına da mali destek sağladığı görülmektedir. Stepnyak ve Volkhovsky derneğin kendileri için çıkarmış olduğu sahte pasaportlarla İngiltere'nin ve Amerika'nın çeşitli şehirlerini dolaşmışlar, toplantılar düzenlemişler ve bu toplantılarda hem propaganda yapmışlar hem de Rusya'daki terör eylemleri için para toplamışlardır. Seyahatlerinde özellikle Joseph Cowen gibi bazı zengin İngilizlerin dikkatini çekmeyi başarmışlardır. Buna ilaveten Cambridge Liberal Club gibi İngiltere'nin tanınmış sosyo-politik dernekleri ile bağlantı kurmuşlardır.⁷²

Rus Nihilistlerin İngiltere'de kurmuş oldukları başka dernekler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi 1891'de kurulmuş olan ve saymanlığını Çaykovsky, Kropotkin ve Keltchevsky'nin yaptığı "*Russian Political Refugees Fund Abroad*"dır. 1892'de Volkhovsky, Keltchevsky, Stepnyak ve Çaykovsky'nin yazılarını yayınladıkları "*Literary Fund*" yayın hayatına başlamıştır. Cenevre'deki matbaasını Londra getiren Polonyalı Mendelsohn da "*Polish Proletariat*"ı çıkarmıştır. Mendelsohn, Polonyalı Nihilistlerle Rus Nihilistlerin aynı davayı güttüklerini ileri sürmüş ve bu noktada Rus Nihilistlerle ortak hareket etmiştir.⁷³

Rus yönetimi, merkezi Paris'te bulunan Rus Gizli Polis Teşkilatı'nın Nihilistler

⁶⁸ BOA, HR.SYS. 2769-51, 4, 11; S. Stepnyak-E.L. Voynich-F.Volkhovsky, *Nihilism as it is, being Stepniak's Pamphlets* (London: T. Fisher Unwin, 1894), 3, 53, 55.

⁶⁹ BOA, HR.SYS. 2769-51, 13; D.B. Cashman, *The Life of Michael Davitt, Founder of the National Land League* (London: Murphy&McCarthy, 1889), 71-73; Rüçhan Işık, "İngiliz İşçi Sendikalarının Siyasi Faaliyetleri," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 17 (1966): 116.

⁷⁰ BOA, HR.SYS. 2769-51, 2, 3.

⁷¹ *Free Russian* 3/11 (1892): 1; BOA, HR.SYS. 2769-51, 2.

⁷² BOA, HR.SYS. 2769-51, 3, 4, 14.

⁷³ BOA, HR.SYS. 2769-51, 5, 6, 11,12.

arasına yerleştirdiği casuslar sayesinde Nihilistlerin hem Kıta Avrupası'ndaki hem de İngiltere'deki faaliyetlerini yakından takip etmiştir.⁷⁴ Nihilistler hakkında alınan bilgiler onların iadesi konusunda harekete geçilmesi için Petersburg polis teşkilatı tarafından İngiltere'deki Rus elçiliğine iletilmiştir. İngiltere'nin Nihilistleri teslim etmemek için kelime oyunları ile Rusları oyaladığı anlaşılmaktadır. İngilizlere göre "*Sergey Kravchinsky*" ile "*Sergey Stepanyak*" farklı kişilerdir. Yine İngilizlere göre Rusların aradığı "*Felix Volkhovnsky*"dir. Stepanyak'ın arkadaşının adı ise "*Felix Volkhovsky*"dir. Dolayısıyla bu ikisi de aynı kişiler değildir.⁷⁵ Nihilistlerin uzun bir süre İngiltere'de yaşadıkları dikkate alınırca Rusya'nın Nihilistler konusunda İngiltere'ye baskı uygulayamadığı düşünülebilir.

4) Osmanlı Devleti ve Rus Nihilistler

Osmanlı arşiv belgelerinde Nihilistler "*fesad*" çıkaran bir topluluk olarak nitelendirilmektedir.⁷⁶ Fesadın kelime anlamı "*karışıklık, kargaşalık, ara bozuculuk*"tur.⁷⁷ Osmanlı siyasî ve hukukî literatüründe ise fesat kargaşa çıkaranları, kamu düzenini bozanları, hukukî ve ahlakî kuralları ihlal edenleri ifade etmek için kullanılmıştır.⁷⁸ Nihilistlerin fesat kelimesi ile tanımlanması aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Nihilistleri neden sıkı bir takibe aldığını ve Nihilistlere ait yayınların ülkeye girişini neden yasakladığını da açıklığa kavuşturmaktadır.

Nihilistlerin yeni bir dünya düzeni kurguladıkları ve bu düzen içerisinde otoriter rejimlere yer vermedikleri Osmanlı yönetiminin yakinen bildiği bir gerçektir.⁷⁹ Yasaklar ve takibat bu gerçeğe karşı alınmış tedbirlerden bir kaçıdır. Bu tedbirlerin dışında II. Abdülhamid'in halkın Nihilistlere olan bakış açısını tespit etmek için bir rapor hazırlanması da oldukça manidardır. Söz konusu raporda II. Aleksandr'ın Nihilistler tarafından öldürülmesine ilişkin İstanbul ahalisinin duygu ve düşünceleri saptanmaya çalışılmıştır. Rapora göre, Müslim ve gayrimüslim halk suikastı tasvip etmemiş ve II. Aleksandr'ın vahşice öldürülmesinden üzüntü duymuştur. Bu üzüntünün kaynağı ise II. Aleksandr'ın Abdülaziz ile aynı kaderi paylaşmasıdır. Raporda Rusya'da Nihilistlerin ortaya çıkışına ve güçlenmelerine yol açan koşulların –ki bunlar özel mülkiyet konusundaki eşitsizlik ve kişiler arasında servet uçurumu yaratan hukuk düzenidir– Osmanlı Devleti'nde bulunmadığı ileri sürülerek Nihilistlerin Osmanlı Devleti'ni tehdit eden bir unsur olarak görülemeyeceği beyan edilmiştir.⁸⁰

II. Abdülhamid'in kendisine sunulan raporu dikkate aldığı kuşku yoktur. Ancak Nihilistlere karşı takip edeceği siyaseti sadece bu rapora göre belirlemediği de ortadadır. Nitekim raporda Nihilistlerin tehdit olarak algılanamayacağı vurgusuna karşılık II. Abdülhamid meseleye ciddiyetle eğilmiştir. Nihilistlerin Osmanlı topraklarına giriş yapacaklarına dair alınan her istihbarat değerlendirilmiş, ülkeye giriş yapanlar ise

⁷⁴ Rita T. Kronenbitter, "Paris Okhrana 1885-1905," in *Okhrana, The Paris Operations of the Russian Imperial Police*, Ed. Ben B. Fischer, (Washington: Central Intelligence Agency, 1997), 55-59.

⁷⁵ BOA, HR.SYS. 1364-96.

⁷⁶ BOA, Y.A.HUS. 166-124/1.

⁷⁷ *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK, 2005), 692.

⁷⁸ Yılmaz, *Serseri*, 135-139.

⁷⁹ BOA, Y.A.HUS. 190-111/1.

⁸⁰ BOA, Y.EE. 84-122/1.

tutuklanmıştır.⁸¹ Osmanlı-Rus sınırında bulunan sınır kapılarına Rusçaya vakıf memurların atanmasına karar verilmiştir.⁸² Bu sınır kapılarından suikastlarda düzenlenmek üzere hazırlanmış olan silahların geçirilmemesi için memurlardan araç ve bavulları ayrıntılı bir şekilde araştırmaları istenmiştir.⁸³ Bunların dışında Nihilistlere ait yayınların ülkeye sokulmaması, ülkeye bir şekilde sokulup da tespit edilen yayınların toplatılması ve Nihilistlerin hükümetler aleyhinde yapmış oldukları yayınlardan gazetelerin bahsetmemesi için II. Abdülhamid tarafından çeşitli emirler çıkartılmıştır.⁸⁴

Bütün tedbirlere rağmen Nihilistlerin Osmanlı Devleti'ne geldikleri, Nihilizmi anlatan yayınları ülkeye soktukları ve Müslümanlar üzerinde olmasa bile özellikle Bulgarlar ve Ermeniler üzerinde etkili oldukları görülmektedir. Nihilistlerin Bulgarlar üzerinde etkili olmalarının Bulgarların Rus İmparatorluğu'na komşu bir coğrafyada bulunmaları ve Nihilizmi konu alan yayınlara kolaylıkla ulaşabilmeleri önemli bir rol oynamıştır.⁸⁵ Ayrıca II. Aleksandr 1877-1878'de Osmanlı Devleti'ni yenilgiye uğrattıktan sonra imzalanan anlaşmalarla Bulgaristan'a muhtariyet verilmesi sağlamıştır.⁸⁶ Bu durum Bulgarların Rusya'ya minnet duymalarına ve Rusya'dan gelen Slavların Bulgaristan'da kabul görmelerine neden olmuştur.⁸⁷ Bulgarların dil ve kültür açısından Ruslarla olan benzerliği de Rusların Bulgaristan'da herhangi bir zorlukla karşılaşmadan yaşayabilmelerine imkan sağlamıştır. Bu yüzden Nihilistler Bulgaristan'da oldukça rahat hareket etmişlerdir. Hatta Bulgaristan'da yüksek ücretli işler buldukları gibi başta Bulgar Eğitim Bakanlığı olmak üzere çeşitli devlet memurluklarında görev almışlardır. Nihilistlerin özellikle Eğitim Bakanlığı'nda görev almaları onların Nihilizmi Bulgaristan'da yaygın fikir haline getirmek istemelerinden kaynaklanmıştır.⁸⁸

Rusya, Bulgaristan'daki Nihilist varlığından rahatsız olmuş ve 1891'de Bulgaristan'dan bu Nihilistleri Rusya'ya iade etmesini istemiştir. Rusya, bu konuda Avrupa ülkelerinden de tam bir destek almıştır. Avrupa basınında çıkan bazı haberlere göre bu destek Rusya'nın diplomatik faaliyetlerinin bir ürünüdür.⁸⁹ Ancak, Avrupa

⁸¹ BOA, HR.SYS. 215-14/2; BOA, Y.PRK.ASK. 7-7/1; BOA, Y.PRK.ŞH. 5-56; BOA, Y.MTV. 47-34/1; BOA, Y.PRK.BŞK. 30-3/1.

⁸² BOA, DH.MKT. 427-70/1.

⁸³ BOA, DH.MKT. 521-9/2.

⁸⁴ BOA, Y.A.HUS. 166-124/1; BOA, MF.MKT. 179-100; BOA, MF.MKT. 179-171; BOA, MF.MKT. 180-52.

⁸⁵ Özhan Kapıcı, "Siyasî Firarilerden İhtilâl Ajanlarına: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen Anarşistler, Nihilistler, Sosyalistler Üzerine Bazı Tespitler," içinde *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Ed. Yunus Koç ve Mikail Cengiz (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2008), 149, 153-155.

⁸⁶ Savaş sonrası Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878'de Ayastefanos Anlaşması imzalanmıştır. Fakat bu anlaşma Balkanlardaki güç dengesini Rusya lehine döndürdüğünden Avrupa devletleri yeni bir anlaşma imzalanması için Rusya'ya baskı uygulamışlardır. Avrupa devletlerinin de katılımıyla Berlin'de düzenlenen kongrenin ardından 13 Temmuz 1878'de Berlin Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne bağlı muhtar bir Hıristiyan prenslik haline getirilmiş, idaresi de Bulgaristan prensi ile beş yılda bir seçilecek olan bir Hıristiyan valiye bırakılmıştır. 1789'da aynı zamanda Rus Çarının akrabası da olan Avusturyalı Prens Aleksander Bulgaristan prensi olarak seçilmiştir. Bu durum Bulgaristan'ın Avrupa, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında çekişme konusu olmasına yol açmıştır. (Gül Tokay, "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri: 1878-1908," içinde *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, C. 2 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 319-320).

⁸⁷ BOA, HR.SYS. 2979-61/1; Tokay, "Osmanlı-Bulgaristan," 319-320.

⁸⁸ BOA, HR.SFR.04. 700-18/1; BOA, Y.A.HUS 190-111/1; BOA, Y.A.HUS 243-63/3; BOA, Y.A.HUS 244-63/2.

⁸⁹ BOA, Y.PRK.TKM. 20-26/3; BOA, Y.PRK.TKM. 20-30/2.

Nihilistler konusunda Rusya'nın Nihilistleri bahane ederek Bulgaristan'a müdahale etmesini ve dolayısıyla Balkanlarda nüfuz kazanmasını önlemek için Rusya'ya destek vermiştir.⁹⁰ Bulgaristan Rusya'nın ve Avrupa ülkelerinin baskısından diplomatik manevralarla kurtulmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Bulgar yönetimi Rusya'nın Bulgaristan'da bulunduğunu iddia ettiği Nihilistlerin herhangi bir eyleme karışmadıklarını, bunlardan bazılarının Rusya'ya döndüklerini ve Rusya tarafından taltif edilerek önemli vazifelere getirildiklerini ileri sürmüştür. Rusya ve Avrupa ülkelerinin Nihilistlerin Bulgaristan'dan çıkarılmasına yönelik baskıları artınca Bulgar yönetimi Bulgaristan Maliye Müdürü Belçov'u öldüren ve Odessa'ya firar eden suikastçıların kendilerine iadesini istemiştir. Bulgar yönetiminin cevabı Rusya'ya meydan okuma gibi görünse de esasında Bulgar yönetimi Rusya'yı karşısına alabilecek bir güçte değildir. Bundan dolayı Bulgar yönetimi Rusların isteği doğrultusunda Adliye Müdüriyetinde çalışan Nihilist Nebolsin'i sınır dışı etmiş ve bazı Nihilistleri de yakın takibe almıştır.⁹¹

Nihilistlerin Bulgarlar dışında üzerinde etkili oldukları bir diğer topluluk Ermenilerdir. Osmanlı Ermenileri arasında propaganda yapan Nihilistlerin daha çok Rusya Ermenileri olduğu görülmektedir. Ayrıca bunların kurmuş olduğu cemiyet ve derneklerin Ermenileri bağımsızlığına kavuşturmak ve topraklarının büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'nde olmak üzere Anadolu ve Kafkasya'da bir Ermeni devleti kurmak gibi bir amaçları da bulunmaktadır.⁹² Nihilist Rusya Ermenileri amaçlarına ulaşmak için başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun çeşitli şehirlerinde gizli örgütler kurmuşlar ve amaçlarına ulaşmak için teröre başvurmuşlardır. Ne var ki bu gizli örgütlerin hiçbiri Cenevre merkezli kurulan Hınçak Cemiyeti kadar etkili olamamıştır. Hınçak Cemiyeti ve onun İstanbul'daki üyeleri suikastlarda özel olarak tasarlanan ve üretilen bomba, silah ya da yanıcı maddeler kullanmışlardır. Arabaların altına yerleştirilen "Rojbo" isimli bomba ve seri bir şekilde ateş etme özelliğine sahip şemsiye şeklindeki tüfekler bu örgütlerin tasarladıkları silahlardan birkaçıdır. Bunlar aynı zamanda diğer Nihilist Ermeni örgütlerinin de kullanmış oldukları silahlardır.⁹³

Nihilist Ermeni örgütleri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü hedef alınca Osmanlı Devleti'ni "Hasta Adam" olarak gören başta Rusya olmak üzere bazı Avrupa devletleri ve Amerika terör karşısında takınılan ortak tavrı bir kenara bırakıp bu terör örgütlerine açıktan ya da gizlice destek vermişlerdir. Hınçak Cemiyetinin Cenevre'de kurulması, Nihilist Ermeni örgütlerine mensup kişilerin Londra, Petersburg, Odessa, Atina, Cenevre, Paris gibi şehirlerde himaye edilmeleri birer açık destek olarak değerlendirilebilir. Amerikan elçisinin 1890'da İstanbul'da ortaya çıkarılan "Dersaadet Cinayet Komitesi" ile bağlantısı bulunan Kayserili Serope Gürciyan'ın tutuklanmasına

⁹⁰ Rusların Bulgaristan'a müdahalesi ve Bulgaristan üzerinde nüfuz kazanma çabaları için bkz. Oktay Berber ve Uğur Şakar, "Bulgar Sorunu Bağlamında Rus Büyükelçi Nelidov'un Faaliyetleri Üzerine," *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 3 (2020): 55 vd.

⁹¹ BOA, HR.TO. 177-37; BOA, Y.A.HUS. 244-63/2; BOA, Y.PRK.EŞA. 17-10/4; BOA, Y.PRK.PT. 7-97/2; BOA, HR.SFR.04. 340-75/1; BOA, HR.SFR.04. 340-78/1.

⁹² Güler Yarcı, "Ermeni Komitelerinin Mali Kaynakları," *Ermeni Araştırmaları* 51 (2015): 244, 248, 274-275.

⁹³ BOA, Y.A.HUS. 258-92/1; BOA, Y.A.HUS. 258-110/2; BOA, Y.A.HUS. 284-109/1; BOA, Y.A.HUS. 284-109/3; BOA, Y.A.HUS. 295-81/2; BOA, HR.SYS. 1364-96; BOA, Y.EE. 156-38; BOA, Y.EE. 156-41; BOA, DH.MKT. 521-9/2.

Gürciyan'ın Amerikan vatandaşı olduğu gerekçesiyle itiraz etmesi, 1893'te Londra'daki Osmanlı elçisinin dönemin Dışişleri Bakanı Archibald Primrose'ye İngiltere'deki Nihilistler ile Ermeni örgütleri arasındaki organik bağdan duyulan rahatsızlığı dile getirdiğinde Primrose'nin meseleyi diplomatik bir dille geçiştirmesi, Amerikalı misyoner Kalaponaki'nin Nihilist Rusya Ermenileriyle sürekli görüşmesi ve Kalaponaki'nin İskenderiye, Adana, İzmir, İstanbul ve Trabzon'da bazı şahıslarla irtibat halinde olması ve Merzifon'da yakalanan Nihilist Rusya Ermenisi Chemavend'in⁹⁴ Merzifon'daki Amerikan Mektebi ile bağının bulunması Nihilist Ermeni örgütlerine verilen gizli desteğin örnekleridir.⁹⁵

İstanbul, Nihilistlerin Osmanlı topraklarında faaliyette buldukları en önemli şehirdir.⁹⁶ Fakat başkent sıkı bir denetim altında olduğundan Nihilistler bütün icraatlarını gizlilik içerisinde yürütmüşlerdir. Bu bağlamda Nihilist Ermeni örgütleri İstanbul dışındaki örgütlerle iletişimleri görünmez mürekkeplerin kullanılarak yazıldığı pusulalarla sağlamışlar, Nihilizmi anlatan bildiri metinlerini açıktan dağıtmak yerine geceleyin gizlice sokak duvarlarına asmışlardır.⁹⁷

İstanbul'daki Nihilistler sadece Osmanlı aleyhinde faaliyette bulunan Rusya Ermenilerinden ibaret değildir. İstanbul'da Rusya'da aranan ya da Rusya'da terör eylemleri gerçekleştirmek için hazırlık yapan Nihilistler de bulunmaktadır. İstanbul'daki Rus elçisi Nelidov bu Nihilistlerin İstanbul'daki faaliyetlerinden haberdardır ve Nihilistleri takip edebilmek için Rus yönetimine İstanbul'da gizli bir polis teşkilatının kurulmasını önermiştir. Bu polis teşkilatı kurulmamıştır.⁹⁸ Ancak Ruslar kapitülasyonların vermiş olduğu imkanlardan yararlanarak İstanbul'da istedikleri gibi hareket etmişlerdir.⁹⁹ 1888'de Rusya'dan firar ederek İstanbul'a gelen ve burada mühendis olarak demiryollarında işe giren Nihilist Vladimir Vladimiroviç Lutsky'nin tutuklanması olayı bu konuda verilebilecek güzel bir örnektir.¹⁰⁰ Lutsky, Sirkeci'de Halil İbrahim isimli bir polis memuru tarafından yakalanmış ve hemen Rus polislerine teslim edilmiştir. Halil İbrahim'in, amiri Ahmed Paşa'nın bilgisi dahilinde hareket ettiğinden şüphe yoktur. Bununla birlikte Halil İbrahim, Lutsky'yi Ruslara teslim ettiği için Midilli'ye sürülmüştür. Batı basınında Osmanlı polisinin rüşvet karşılığında Lutsky'yi teslim ettiğine dair haberler çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin rüşvete dair herhangi bir soruşturması bulunmamaktadır. Muhtemelen bu konudaki haberler asılsızdır. Sadrazam Kamil Paşa, Lutsky olayının uluslararası bir konu olmasına ve meselenin Osmanlı Devleti'nin prestijini sarsmasına tepki göstermiştir. Halil İbrahim'in sürgün edilmesi meselenin bu boyutu ile ilgili olmalıdır. Rusya'nın Halil İbrahim'in affedilip Lutsky'yi yakaladığı için ödüllendirilmesine yönelik isteklerinin Osmanlı Devleti tarafından kesin bir dille

⁹⁴ Chemavend'in Nihilistlerle olan ilişkisi, yakalanması ve Osmanlı topraklarından sınır dışı edilmesine dair bkz. Kapıcı, "Siyasî Firarilerden," s. 158-159.

⁹⁵ BOA, HR.SYS. 2735-26/8; BOA, Y.A.HUS. 258-92/1; BOA, Y.A.HUS. 258-110/2; BOA, Y.A.HUS. 284-109/3; BOA, Y.A.HUS. 295-81/2; BOA, HR.İD. 2030-45/4.

⁹⁶ Kapıcı, "Siyasî Firarilerden," 151, 153, 155-156.

⁹⁷ BOA, Y.EE. 156-38; BOA, Y.EE. 84-122/1.

⁹⁸ Kapıcı, "Siyasî Firarilerden," 155-156.

⁹⁹ BOA, Y.PRK.TKM. 20-30/2.

¹⁰⁰ Kapıcı, "Siyasî Firarilerden," 156-157.

reddedilmesi de bu prestij kaybı ile alakalıdır.¹⁰¹

Osmanlı-Rus ilişkilerinde gerginliğe yol açan ve Nihilist oldukları gerekçesiyle Rus yetkililerinin Osmanlı Devleti'nden iadesini talep ettiği başka şahıslar da mevcuttur. Bunlardan birisi Gürcü asilzadesi Prens Nackachidze ve diğeri Rus Nihilist Aleksandr Orloftur. Prens Nackachidze 1875'te Kafkasya'da Rus polisinden kaçmış, uzun bir süre Odessa'da saklanmış, 1885'te Osmanlı Devleti'ne gelmiş, 1890'da da 18 ihtilalci Gürcü ile birlikte tutuklanmıştır.¹⁰² Rusya, Prens Nackachidze'nin iadesini talep ettiğinde Osmanlı Devleti güncelliğini koruyan Lutsky meselesinden dolayı olaya hassasiyetle yaklaşmıştır.¹⁰³ Aleksandr Orlof ise 1860'larda işçiler hakkında yazdığı yazılardan dolayı önce Archangel'e daha sonra da Sibiryaya sürülmüş, Sibiryaya giderken tren den atlayarak kaçmış, bir süre Romanya'da kaldıktan sonra Paris'e geçmiştir. Burada çeşitli fabrikalarda çalışan Orlof, son çalıştığı fabrikada gizlice bomba imal ederek Yunanistan üzerinden Selanik'e gelmiştir. Selanik'te yakalanan Orlof sorgusunda bombaları Belgrad'da test ettikten sonra Rusya'ya gönderme niyetinde olduğunu bildirmiştir. Osmanlı polisi Orlof'a inanmamış, Orlof'un Osmanlı topraklarında ya da Bulgaristan'da bir eylem gerçekleştireceğinden şüphelenmiştir. Rusya ise Orlof'un Rus vatandaşı olduğunu ve bombaların III. Aleksandr'a karşı düzenlenecek bir suikastta kullanılacağını iddia ederek Orlof'un iadesini talep etmiştir. Osmanlı Devleti, Orlof'u iadesinde tereddüt etmiştir. Bunun üzerine Rus elçiliği tercümanı Maksimov, Orlof'un aranan bir Nihilist Rus vatandaşı olduğunu ispat edecek belgelerin birkaç gün içerisinde Osmanlı yetkilerine teslim edileceğini bildirmiş, iadesinin geciktirilmesi ya da reddinde ise meselenin Lutsky olayındaki gibi önemli bir sorun haline gelebileceği tehdidini savurmuştur. Osmanlı Devleti olayın büyümesi taraftarı değildir. Bu yüzden meseleye dair bir görüşme gerçekleştirmek için Başbakanlığa gelen Rus elçisine Orlof hakkındaki iddiaların doğrulanması durumunda Orlof'un teslim edilebileceği bildirilmiştir.¹⁰⁴

Nihilistler konusunda Lutsky ya da Orlof kadar olmasa da Osmanlı-Rus ilişkilerinde hareketliliğe yol açan başka isimler de mevcuttur. Sırbistanlı Jakov Sokic bunlardan birisidir. Sokic Osmanlı polis teşkilatı ile irtibata geçerek polise, 1872'de Sırp Kralı I. Milan Obrenoviç'e başarısızlıkla sonuçlanan bir bombalı suikast düzenlediğini, suikasttan sonra bir süre Avrupa ve Rusya'da bulunduğunu, bu sırada Nihilistlerle tanışıp onlarla dost olduğunu, bu dostluk sayesinde II. Aleksandr'a düzenlenen suikasttan daha önceden haberdar olduğunu, suikastı önlemek için yaptığı girişimlerin çarın güvendiği bazı bürokratlar tarafından engellendiğini ve Petersburg dışına çıkarıldığını söylemiştir. Bunlara ilaveten Sokic Nihilistlerin III. Aleksandr'a bir suikast düzenlemek için harekete geçtiklerini ve kendisine fırsat verilirse bu suikastı engelleyebileceğini ya da en azından suikast tarihini erteletebileceğini ifade etmiştir. Osmanlı yönetimi Sokic'in iddiasını ciddiye almakla beraber, sorgusunda ve yazılı ifadesinde görülen tutarsızlıklardan dolayı Sokic'den şüphelenmiştir. Sokic hakkında ayrıntılı bilgi edinmesi için Petersburg'daki

¹⁰¹ BOA, Y.PRK.TKM. 20-5/1; BOA, Y.PRK.HR. 14-17/1; BOA, Y.A.HUS. 243-49/2; BOA, Y.A.HUS. 243-49/3; BOA, Y.A.HUS. 243-51/1; BOA, Y.A.HUS. 243-51/2.

¹⁰² Kapıcı, "Siyasî Firarilerden", 157, dipnot 27.

¹⁰³ BOA, Y.PRK.TKM. 20-13/2; BOA, Y.PRK.TKM. 20-23.

¹⁰⁴ BOA, Y.MTV. 68-99; BOA, Y.A.HUS. 270-14/1.

Osmanlı elçisine telgraf çekilmiştir. Elçi, konuyu General Nikolay İgnatyeviç Şebeko ile görüşmüş ve Şebeko'dan Sokic'in dolandırıcıdan başka bir şey olmadığını öğrenmiştir. Bu olay Osmanlı yönetiminin Nihilistler konusundaki hassasiyetini göstermesi açısından ayrı bir öneme sahiptir.¹⁰⁵

Sonuç

Rus düşünürleri XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa Sosyalizmini Rusya'ya uyarlamaya başlamıştır. Bu uyarılama sürecinde farklı Sosyalizm yorumları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Nihilizm terimi bu farklılığı ortadan kaldırmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Nihilizm farklı Sosyalizm yorumlarının, Nihilist ise bu yorumların destekçilerinin genel adı olmuştur.

Nihilistler, Rusya'nın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve siyasi koşulları iyileştirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda hareket ederken karşılarında statükocu Çarlık rejimini bulmuşlardır. Bu yüzden Nihilistlerin öncelikli hedefi Çarlık rejimi olmuştur. Nihilistler Çarlık rejimine karşı propaganda yoluyla mücadele etmişlerdir. Bu mücadelenin ilk aşamasını basın-yayın yolunun kullanılması oluşturmaktadır. Nihilistler bu aşamada kesin bir başarı elde edememişlerdir. Bunun üzerine mücadelenin ikinci safhasını teşkil edecek olan terör yolunu seçmişlerdir. Rus çarına düzenlenen suikastla başlayan terör eylemleri üst düzey devlet adamları ile sürdürülmüş, nihayet çarın katli ile doruk noktasına ulaşmıştır. Terör eylemleri Nihilistleri amaçlarına ulaştırmadığı gibi üzerlerindeki baskının daha da artmasına yol açmıştır.

Propaganda ve terör eylemlerine bağlı olarak Çarlık rejimi tarafından sıkı takibe alınan Nihilistler yurtdışına kaçmaya başlamışlardır. Rusya'dan kaçan Nihilistlerin büyük bir kısmı ilk önce Kıta Avrupası'na gelmişlerdir. 1870'lerin sonlarında Kıta Avrupası'ndaki yönetimler Nihilistlere karşı olumsuz bir tavır takınca Nihilistler İngiltere'ye gitmişlerdir. Nihilistler İngiltere'de Sosyalist İngilizler ile Anayasacı İngilizlerin siyasî ve malî desteğini almayı başarmışlardır. Bu durum firari Nihilistleri yok olup gitmekten kurtarmış ve çarlık rejimiyle mücadele etmelerine imkan sağlamıştır.

Nihilistlerin yoğun bir şekilde faaliyette buldukları bir diğer ülke Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devleti'ndeki Nihilistler üç farklı grup teşkil etmektedirler. Birinci gruptakiler Bulgaristan'da etkili olmaya çalışmışlardır. Bunlar Bulgaristan ile Rusya arasındaki güçlü tarihi ve kültürel bağlardan istifade ederek Bulgaristan'a gelmişler ve Sosyalizmin propagandasını yapmışlardır. İkinci gruptakiler Rusya'dan kaçıp İstanbul'da ve imparatorluğun diğer şehirlerinde gizlenmeye çalışan Nihilistlerdir. Bu Nihilistler Rusya tarafından yakın takibe alınmışlar ve zaman zaman da Osmanlı-Rus ilişkilerinde gerginliğe yol açmışlardır. Bunların hedeflerinde çarlık rejimi yer almaktadır. Üçüncü gruptaki Nihilistler Rusya Ermenilerinden oluşmaktadır. Bunlar ise bağımsız Sosyalist bir Ermeni devleti kurmayı amaçlamışlar ve Osmanlı Ermenileri üzerinde propaganda yapmışlardır. Rusya Ermenileri Osmanlı yönetimini hedef almışlardır. Bu yüzden Rusya,

¹⁰⁵ BOA, Y.PRK.HR. 16-70/1; BOA, Y.PRK.EŞA. 17-10/1; BOA, Y.PRK.EŞA. 17-10/2; BOA, Y.PRK.EŞA. 17-10/5; BOA, Y.PRK.EŞA. 17-10/6; BOA, Y.PRK.EŞA. 17-10/8.

bu gruptakileri bir tehdit olarak algılamamış ve onları himaye etmiştir.

Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Tek yazarlı makaledir. Katkı payı %100 yazara aittir. Çıkar çatılması yoktur.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.): DH.MKT. 427-70/1; 521-9/2.

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD.): HR.İD. 2030-45/4.

Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04.): HR.SFR.04. 340-75/1; 340-78/1; 700-18/1.

Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS.): HR.SYS. 215-14/2; 1342-6; 1363-74; 1363-76; 1364-96; 2735-26/8; 2769-51; 2979-91/1.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.): HR.TO. 177-37; 344-59.

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT.): İ.DUİT. 145-12.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.): MF.MKT. 179-100; 179-171; 180-52.

Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.): Y.A.HUS. 166-124/1; 190-111/1; 235-6/3; 243-49/2; 243-49/3; 243-51/1; 243-51/2; 243-63/3; 244-63/2; 258-92/1; 258-110/2; 270-14/1; 284-109/1; 284-109/3; 295-81/2; 447-10/2.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.): Y.EE. 84-122/1; 156-38; 156-41.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.): Y.MTV. 47-34/1; 68-99.

Yıldız Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.): Y.PRK.ASK. 7-7/1.

Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.): Y.PRK.AZJ. 4-61/1.

Yıldız Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.): Y.PRK.BŞK. 30-3/1.

Yıldız Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.): Y.PRK.EŞA. 1-55; 12-92/1; 17-10/1; 17-10/2; 17-10/5; 17-10/6; 17-10/8; 17-10/4; 24-30.

Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.): Y.PRK.HR. 14-17/1; 16-70/1.

Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.): Y.PRK.PT. 7-97/2.

Yıldız Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH.): Y.PRK.ŞH. 5-56.

Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.): Y.PRK.TKM. 19-31/4; 20-5/1; 20-13/2; 20-23; 20-26/3; 20-30/2; 30-31/1.

Sürelî Yayınlar

Free Russian 3/11 (1892).

Vsemirnaya Illyustratsiya 570 (1879).

Vsemirnaya Illyustratsiya 579, 580, 581 (1880).

Vsemirnaya Illyustratsiya 692 (1882).

Araştırma Eserleri

- Acar, Kezban. *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Aydın, Hüseyin. "Nihilizm'in Tarihçesi." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. 1/1 (1986): 1-8.
- Basilevskiy, B. *Gosudarstvenniye Prestupleniya v Rossii v XIX veke*. 1. S. Petersburg: Russkaya Skoropeçatnya, 1906.
- Bauman, A.L. *Rukovoditeli Sankt-Peterburga*. Moskva: Neva, 2003.
- Berber, Oktay ve Uğur Şakar, "Bulgar Sorunu Bağlamında Rus Büyükelçi Nelidov'un Faaliyetleri Üzerine." *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*. 3 (Yaz 2020): 54-78.
- Bookchin, Murray. *1905'ten 1917'ye Rus Devrimleri*. çev. Ali İhsan Başgül, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013.
- Carr, Edward Hallett. *1917 Öncesi ve Sonrası*. çev. Begüm Adalet, İstanbul: Birikim Yayınları, 2007.
- Cashman, D.B. *The Life of Michael Davitt, Founder of the National Land League*. London: Murphy&McCarthy, 1889.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 1999.
- Gaido, Daniel., and Constanza Bosch Alessio, "Vera Zasulich's Critique of Neo-Populism Party Organisation and Individual Terrorism in the Russian Revolutionary Movement (1878-1902)." *Historical Materialism*. 23 (2015): 93-125.
- Göze, Ayferi. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Basım, 2000.
- Işık, Rüçhan. "İngiliz İşçi Sendikalarının Siyasi Faaliyetleri." *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 17 (1966): 105-136.
- İşçi, Onur, ve Onur Önel. *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü (1881-1917)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Jensen, R.B. "Daggers, Rifles and Dynamite: Anarchist Terrorism in Nineteenth Century Europe." *Terrorism and Political Violence*. 16/1 (2004): 116-153.
- Jensen, R.B. "The International Campaign Against Anarchist Terrorism, 1880-1930s." *Terrorism and Political Violence*. 21/1 (2009): 89-109.
- Jerve, V. "Drenteln, Aleksandr Romanoviç." V *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*. Red. A.A. Polovtsova, 6, 680-686. S. Petersburg: Obşestvennaya Polza, 1905.
- Kapıcı, Özhan. "Siyasî Fırarilerden İhtilâl Ajanlarına: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen Anarşistler, Nihilistler, Sosyalistler Üzerine Bazı Tespitler." *İçinde 100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*. Ed. Yunus Koç ve Mikail Cengiz, 149-163. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2018.
- Klein, Ernest. *A Comprehensive Etymological of the English Language*. I, Amsterdam: Elsevier Publishing Company, 1966.
- Kolokoltsev, M.G. "İstoriografiya Rannego Narodniçestva 1860-x gg. (XX vek)." V

- Narodniki v İstorii Rossii*, Red. G. N. Mokşin, V. V. Blohin, V. V. Zbereb, i M. D. Karpaçev, 26-40. Voronej: İstoki, 2013.
- Kronenbitter, Rita T. "Paris Okhrana 1885-1905." In *Okhrana, The Paris Operations of the Russian Imperial Police*. Ed. Ben B. Ficher, 55-66. Washington: Central Intelligence Agency, 1997.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK, 1999.
- Kvasov, O. N. "Terroristiçeskie Tendentsii Narodniçeskogo Dvijeniya Vtoroy Polovinni XIX veka." V *Narodniki v İstorii Rossii*, Red. G. N. Mokşin, V. V. Blohin, V. V. Zbereb, i M. D. Karpaçev, 128-142. Voronej: İstoki, 2013.
- Patyk, Lynn Ellen. "Remembering 'The Terrorism': Sergei Stepniak-Kravchinskii's Underground Russia." *Slavic Review*. 68/4 (2009): 758-781.
- Sack, A.J. *The Birth of the Russian Democracy*. New York: Russian Information Bureau, 1918.
- Sertoğlu, Midhat. *Mufassal Osmanlı Tarihi*. Red. Server İskit ve Zarif Orgun. 6, İstanbul: İskit Yayınevi, 1972.
- Slatter, John. "Kropotkin, Pyotr Alexeyevich." In *Encyclopedia of Russian History*. Ed. James R. Miller, 789-790. Newyork: Gale, 2004.
- Solovyeva, İ.A. "Nikolay Vasilyeviç Çaykovskiy." *Voprosi İstorii*. 5 (1997): 38-49.
- Stepnyak, S., E.L. Voynich, and F.Volkhovskiy. *Nihilism as it is, being Stepniak's Pamphlets*. London: T. Fisher Unwin, 1894.
- Şilov, A.A. *Karakozov i Pokushenie 4 Aprelia 1866 goda*. Petrograd: Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1919.
- Tokay, Gül. "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri: 1878-1908." İçinde *Osmanlı*. Ed. Güler Eren, C. 2, 319-329. Ankara; Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK, 2005.
- Vernadsky, George. *Rusya Tarihi*. çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak. İstanbul: Selenga Yayınları 2009.
- Walicki, Andrzej. *Rus Düşünce Tarihi*. çev. Alaeddin Şenel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Yarcı, Güler. "Ermeni Komitelerinin Mali Kaynakları." *Ermeni Araştırmaları*. 51 (2015): 237-299.
- Yılmaz, İlkay. *Serseri, Anarşist ve Fesadın Peşinde*. İstanbul: Tarih Vakıf Yurt Yayınları, 2014.
- Zakharov, Larisa. "The reign of Alexander II: a watershed?" In *Russia-Imperial Russia 1689-1917*. Ed. Dominic Lieven, 593-617. II. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Zilliacus, Konni. *The Russian Revolutionary Movement*. New York: E.P. Dutton and Company, 1905.

